

ABD’de Hıristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi

H. Şule Albayrak¹

Öz

Bu makale, din siyaset ilişkilerini sosyolojik çerçevede inceleme girişimi olarak Amerika Birleşik Devletleri’nde siyasetteki etkisi artan Hıristiyan siyonizmini konu edinmektedir. Çalışmamızda cevap aradığımız temel sorular, “ABD’de evanjelik Protestanlar arasında yer alan Hıristiyan Siyonistler kimlerdir?”, “Tarihi köken ve kaynakları nelerdir?”, “Hem dini hem siyasi bir oluşum olan Hıristiyan siyonizminin inanç esasları, siyasi yönelimleri ve Amerikan siyasetine etkileri nelerdir?” olarak sıralanabilir. Bu çerçevede makale tasviri bir çalışma olarak Türk akademisinde konuyla ilgili literatür boşluğunu gidermeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, çalışmamızda öncelikle Hıristiyan siyonizminin 19. yüzyılda İngiltere’deki oluşum sürecine ve ABD’de yayılışına işaret edilecek; ardından temel teolojik ilkeleri ve bu ilkelerde önemli bir yer bulan Yahudilerin ve İsrail devletinin konumuna ışık tutulacaktır. Son olarak Hıristiyan Siyonizmi doktrininin Amerikan siyasetindeki etkisine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler

Hıristiyan Siyonizmi • Evanjelik • Osmanlı İmparatorluğu • Amerika Birleşik Devletleri • Fundamentalizm

Christian Zionism in the US: Its Roots, Founding Principles and Its Influence in American Politics

Abstract

This article looks at Christian Zionism in the US from a sociological perspective. For this aim, I will examine the questions of “who are the Christian Zionists?”, “what constitutes the roots and fundamental doctrines of Christian Zionism?” and “how do Christian Zionists view world politics?” In this descriptive work, which aims to elaborate on an under-investigated research topic in Turkish academia, first I will provide a background into its history, dating back to 19th century Britain. Secondly, I will discuss the fundamental theological principles of Christian Zionism and the role played by Jews and Israel in this belief system. Lastly, the increasing influence of Christian Zionists over American politics will be discussed.

Keywords

Christian Zionism • Evangelical • Ottoman Empire • United States of America • Fundamentalism

¹ Sorumlu Yazar: H. Şule Albayrak (Dr. Öğr. Üyesi), Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. Eposta: sule.albayrak@marmara.edu.tr ORCID: 0000-0003-0311-5121

Atf: H. Sule Albayrak, “ABD’de Hıristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi,” *darulfunun ilahiyat* 30/1, (Haziran, 2019): 141-169. <https://doi.org/10.26650/di.2019.30.1.0011>

Extended Summary

Christian Zionist ideas have been embraced by many presidents in American politics, but the power of Christian Zionism in American politics became clear after Donald Trump was elected in November 2016. He recognized Jerusalem as the capital of Israel, which had been a long-term ambition of the American Christian Zionists and Jewish Zionists. In this study, Christian Zionists and their theo-political approach will be discussed. In addition, the active participation in politics among evangelical Protestants with an emphasis on their prioritising of Jews and Israeli policies in American politics will be examined. This topic, which can be linked not only to the field of sociology of religion but also to all fields of social sciences, is important for understanding the debates and social poles in American society, as well as for making sense of the determinants of US policy, especially toward the Middle East. The reason behind the US-based Israeli policies in the Middle East has a theological and ideological justification.

In this descriptive work, I will seek answers to the questions of “who are the Christian Zionists?”, “what constitutes the roots and fundamental doctrines of Christian Zionism?” and “how do Christian Zionists view world politics?” In this context, I will draw attention to the fact that Zionism is not only a concept related to Judaism and that there have been many non-Jewish Christian Zionists in the past and many who are still actively present in the American administration. My work sets out the conceptual framework of Christian Zionism as a theo-political ideology and sheds light on the historical background of the subject; It also aims to clarify how the ideology in question has gained power and become an effective discourse within American Protestantism. In this context, the study will trace the imperialist policies of the British Empire on Ottoman lands in the first half of the 19th century when Christian Zionism first emerged; then, the main elements of the Christian Zionists’ ideological and theological approaches to social and political processes, the extent of how Jews benefitted will be discussed, and their effects on American politics will also be pointed out.

Christian Zionism has, in general, evolved from evangelical and fundamentalist Christians. This approach adopts the reading of The Bible with a literal, premillennial approach and takes Biblical eschatology crucial. In order to understand the Christian Zionists’ support for Israel and their insistence on directing American policies, it is necessary to consider the pre-millennial dispensationalism that centered on Jews and the doctrines of the End Times. Pre-Millennial dispensationalism is the fundamental doctrine of Christian Zionists. In addition, Christian fundamentalists are based on the literal (literalism) reading of the scripture. While giving Jews a central place in the doctrine of the End Times, they have a very negative attitude towards Muslims.

In general terms, the term “Christian Zionist” is given to a constituent of the most influential apocalyptic beliefs of today’s American society, which emerged in Britain in

the 19th century, later coming to the US in the middle of the same century. Christian Zionism, which proposes rather radical ideas, is widespread among American Protestants. According to the results of a 2013 poll conducted by the Pew Research Center, 82% of the white evangelical Protestants in the United States believe that Israel was given to the Jews by God; whereas this rate is only 40% among Jews. In general, 44% of Americans believe that God gave Israel to the Jews. When the period and the environment in which Christian Zionism emerged are evaluated, it is possible to see that the ideologies that were formed on the basis of the activities of British imperialism in the Middle East were transformed into religious discourse. Christian Zionism, which formed an important ideological basis for British imperialism in the first period of its emergence, provides an ideological basis for American imperialism today. It is also an important part of the Israeli lobby in the US.

The enduring teachings of the Christian Zionists, who have gained more influence in recent American politics compared to previous periods, have reached the point of power to be able to affect US foreign policy. Trump's decision to recognize Jerusalem as the capital of Israel and his declarations that Golan Heights belong to Israel are closely related to the theological teachings of Christian Zionism. The fact that a group with a radical theo-political ideology in the US is so effective in politics and state administration raises questions about American secularism. The important question of whether there is a reversal from American secularism –given the current developments in spite of the Constitution of America, where religion and state affairs are clearly separated- should be focused on in the coming years.

Giriş

Sekülerleşme sürecinin ve sekülerizmin Batı ülkelerini etkisi altına almasıyla dinin toplumsal hayat üzerindeki etkisi uzun yıllar ihmal edilmiştir. Dine dair geçmişte üretilen zengin literatüre rağmen 20. yüzyılda yaşanan dünya savaşları ve soğuk savaşın etkisiyle din üzerine yapılan çalışmalar bu dönemde son derece kısıtlı kalmıştır.¹ 1990’larda dini geleneklerin modernleşme ve sekülerleşme teorilerinin aksine marjinalleşmediğini ve özünde dini bir takım sosyal hareketlerin 1980’den itibaren ortaya çıktığını ifade etmek için J. Casanova’nın kullandığı “gayr-ı hususileşme” (deprivatization) kavramıyla dinin kamusal alana çıkışından söz edilmiş²; yine bu yıllarda sekülerleşme teorisi P. Berger gibi eski sekülerleşmeci teorisyenler tarafından eleştiriye uğramıştır.³ Sovyetler Birliğinin çöküşü, komünizmle mücadelede dini oluşumların katkısı, İran İslam devrimi, radikal hareketlerin artışı, modernleşmiş toplumlarda dini oluşumların ve yeni dini hareketlerin ivme kazanması gibi gelişmeler, dinin toplum üzerindeki etkisini göz ardı eden yaklaşımların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir.

Kamusal alanda seküler grupların ve ideolojilerin yanı sıra dini grupların ve dini yaklaşımların da iddia sahibi olmaya başladığı bu dönemde, toplumsal ve siyasal alanda dinlerin iddialarının artışı Habermas’ın sunduğu post seküler toplum çerçevesiyle kavramsal zemin kazanmıştır.⁴ Sekülerizmin benimsediği şekliyle dinin özel alan konusu olmayı reddedip kendisi için biçilen sınırların dışına taşarak toplumsal ve siyasal alanı etkileme çabası demokrasi, sekülerizm ve laiklik üzerine yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Günümüzde din siyaset arasında aşman sınırlar, Avrupa genelinde çoğunlukla bir sorun alanı olarak görülen İslam ve Müslümanların durumu ve temsili üzerinden tartışılırken;

- 1 Nukhet A. Sandal and Patrick James, “Religion and International Relations Theory: Towards a Mutual Understanding,” *European Journal of International Relations* 17, no. 1, (2010): 3–4.
- 2 Jose Casanova, *Public Religions in the Modern World* (Chicago: The University of Chicago Press 1994). Bu çalışmada Casanova, İspanya, Polonya, Brezilya ve Amerika Birleşik Devletleri örnekleri üzerinden 1980 sonrası dünya genelinde dinlerin kamusallaşması konusunu ele almıştır. Çalışmasının temel argümanı dini geleneklerin sekülerleşme ve modernleşme teorilerinin benimsediğinin aksine marjinalliği ve özel alana çekilmeyi ve sadece ruhları kurtarmakla ilgilenmeyi reddettiği ve kamusal meselelere müdahil olmayı talep ettiği önermesidir. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, 6–7.
- 3 Peter Berger, “Secularism in Retreat,” *The National Interest*, no. 46 (Winter 1996): 3–12.
- 4 Post-seküler toplum kavramlaştırmasında demokratik bir süreç için seküler ve dindar vatandaşların kamusal alandaki katkılarının eşit değerde olduğuna dikkat çeken Habermas, demokratik söylemde seküler ve dindar vatandaşların tamamlayıcı bir ilişki içinde olduğunu işaret eder. Bkz. Jürgen Habermas, “The Political: The Rational Meaning of a Questionable Inheritance of Political Theology,” in *The Power of Religion in the Public Sphere*, ed. Eduardo Mendieta ve Jonathan Vanantwerpen (New York: Columbia University Press, 2011): 26–27.

ABD’de ise İslam tartışmalarının yanı sıra ve siyasete etki etme gücü bakımından toplumun etkin ve örgütlü bir kesimini oluşturan evanjelik Protestanların bir kolu olan fundamentalist Hıristiyanlar ve Cumhuriyetçi Parti çevrelerindeki yeni muhafazakarlar arasında etkin olan Hıristiyan Siyonistlerinin faaliyetleri etrafında şekillenmektedir.

Günümüz Amerikan siyasetinde etkili olan Hıristiyan Siyonizminin zemin bulduğu fundamentalist Hıristiyanlık, 19. yüzyılda evanjelik Protestanlar arasında çıkmış ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde temel ilkelerini belirlemiş; uzunca bir dönem içe dönük bir hareket olarak varlık gösterdikten sonra 1970’lerin sonundan itibaren Jerry Falwell gibi etkili figürlerle halk arasında hızla yayılmayı başarmıştır.⁵ Amerikan toplumunu İncil’in istediği kıvama getirmeyi, bireysel dini tecrübeye dayalı olarak İsa’da yeniden doğmayı (born again), müjdeyi yeryüzüne yaymayı (evanjelizm) ve tüm bunlar için Amerikan siyasetine etki etmeyi temel ilkeleri olarak benimseyen bu hareket, teolojisinde merkezi bir alan açtığı Yahudilere ve İsrail’in gücüne destek vermeyi kutsal vazife olarak benimsemiştir.

Bu çalışmada evanjelik Protestanlar arasında siyasete etkin şekilde katılımları ve Amerikan siyasetinde İsrail öncelikli politikalarıyla dikkat çeken Hıristiyan Siyonistleri ve benimsedikleri teopolitik yaklaşım konu edilmiştir. Hıristiyan Siyonizmi genel olarak evanjelik ve fundamentalist Hıristiyanlar arasından çıkmıştır ve bu yaklaşım, ileride ele alınacağı üzere Kutsal kitabın bin yıllık ahir zaman öğretileri çerçevesinde okunuşunu benimser. Amerikan siyasetinde Hıristiyan Siyonist fikirler birçok başkan tarafından sahiplenilmiştir⁶. Reagan ve sonrasında özellikle George W. Bush döneminde önceki dönemlere nazaran daha etkin hale gelen Hıristiyan Siyonizminin Amerikan siyasetindeki gücü, 2016’nın Kasım ayında başkan seçilen D. Trump’ın Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak benimsemesiyle açık hale gelmiştir. Ancak bu hareketin kökenleri, Amerikan toplumundaki yaygınlığı ve Amerikan politikalarına etkileri Türk akademyası tarafından şimdiye kadar gerekli ilgiyi görmemiştir. Oysa sadece din sosyolojisi alanıyla değil aynı zamanda sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla

5 Bkz. Şule A. Albayrak, *Hıristiyan Fundamentalizmi* (İstanbul: Etkileşim Yay., 2007).

6 1913-1921 yılları arasında Amerikan Başkanı olan Woodrow Wilson, dindar bir Presbiteryan ve Balfor deklarasyonunun sıkı bir destekçisiydi. Bir papazın oğlu olarak, kutsal toprakların hak sahibi olduğuna inandığı Yahudilerce ele geçirilmesi gerektiğine ve bu sürece kendisinin katkı sunmasının önemine inanıyordu. Yine 1945-1953 yıllarındaki Başkan Harry Truman, kendisini Kutsal Kitapta geçen Yahudilerin kurtarıcısı Cryrus olarak görüyor; İsrail devletinin kurulmasını çok önemsiyordu. 1963-1969 yılları arasındaki Başkan Lyndon B. Johnson gibi 1981-1989 yılları arasındaki Başkan Reagan da benzer fikirlere sahipti. Bkz. Lawrence Davidson, “Christian Zionism as a Representation of American Manifest Destiny,” *Critique: Critical Middle Eastern Studies* 14, no. 2 (Summer 2005): 163.

ilişkilendirilebilecek olan bu konu, Amerikan toplumundaki tartışmaları ve sosyal kutupları anlamak için önemli olduğu kadar ABD'nin özellikle Orta Doğu politikasının belirleyicilerini anlamlandırmak için de mühimdir. Zira daha ziyade Cumhuriyetçi Parti saflarında yer alan Hıristiyan Siyonistlerinin benimsedikleri doktrinin, iç politikaya ve sosyo-kültürel alanlara yansıyan boyutları olduğu gibi dış politikayı etkileyen yönleri vardır. Özellikle, ABD'nin İsrail merkezli Orta Doğu politikalarının ardında teolojik ve bu teolojinin şekillendirdiği ideolojik gerekçeler bulunmaktadır.⁷

Bu çerçevede tasviri bir çalışma olarak Hıristiyan Siyonizmini ele alacağımız bu makalede “ABD’de evanjelik Protestanlar arasında yer alan Hıristiyan Siyonistler kimlerdir?”, “Tarihi köken ve kaynakları nelerdir?”, “Hem dini hem siyasi bir oluşum olan Hıristiyan Siyonizminin inanç esasları, siyasi yönelimleri ve Amerikan siyasetine etkileri nelerdir?” sorularına cevap arayacağız. Bu çerçevede siyonizmin sadece Yahudilikle ilişkilendirilecek bir kavram olmadığını hem geçmişte hem de bugün Amerikan yönetiminde Yahudi olmayan çok sayıda Hıristiyan Siyonistin bulunduğunu ve halen faaliyet göstermekte olduğuna dikkat çekeceğiz. Teo-politik bir ideoloji olarak Hıristiyan Siyonizminin kavramsal çerçevesini ortaya koyan ve konunun tarihsel arka planına ışık tutan çalışmamız; söz konusu ideolojinin son dönemde Amerikan Protestanlığı içinde nasıl güç kazanıp etkili bir söylem haline geldiğini de açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışma, ilk olarak Hıristiyan Siyonizminin ortaya çıktığı 19. yüzyılın ilk yarısında İngiliz İmparatorluğunun Osmanlı toprakları üzerindeki emperyalist politikalarının izini sürecek; ardından, Hıristiyan Siyonistlerinin ideolojik ve teolojik yaklaşımlarının temel unsurlarını, sosyal ve siyasi süreçlerde Yahudilere çıkardıkları payın boyutlarını ele alacak ve Amerikan siyasetine etkilerine işaret edecektir.

Hıristiyan Siyonizmi: Kavramsal Çerçeve

Amerika Birleşik Devletleri başta Protestanlık olmak üzere Hıristiyan mezheplerini ve binlerce dini grubu (denomination) bünyesinde barındıran bir topluma sahiptir. İnanç alanında yaptığı araştırma ve kamuoyu yoklamalarıyla tanınan Pew Research Center’in 2014 araştırmasına göre Amerikan toplumunun %46,5’i Protestan (bunun %25,4’ü evanjelik) iken %20,8’i Katolik inancına

7 Mark Finney, “Christian Zionism, the US, and the Middle East: a Sketch and Brief Analysis,” in *The Bible, Zionism and Palestine: The Bible’s Role in Conflict and Liberation in Israel-Palestine. Bible in Effect 1*, ed. Michael J. Sandford (New Zealand: Relegere Academic Press, 2016): 20-21. Ayrıca II. Abdülhamid dönemindeki gelişmelerin Hıristiyan Siyonizmiyle alakasına dair bkz. Tufan Bozpınar, “II. Abdülhamid ve Hıristiyan Siyonizmi,” *Bir Sultan Bir Paşa* (İstanbul: Gazi Osman Paşa Belediyesi Yay., 2018).

mensuptur.⁸ Aynı kuruluşun Aralık 2017'de yaptığı araştırma ise inanç bağlamında, Amerikalıların %90'nın yüce bir gücün varlığına iman ettiğini buna mukabil halkın %56'sının bu gücün İncil'de tasvir edildiği biçimiyle Tanrı olduğuna inandığını gösterir.⁹ Tanrı'ya ya da yüce bir güce iman etmeyenler ise halkın sadece 10'da 1'ini oluşturur. Böylesi bir ortamda, Hıristiyan siyonizmi köktenci inanç doktrini ve siyasi hedeflerine ulaşmak yolunda teşvik ettiği aktivizmiyle kendine uygun bir zemin bulmuştur.

Hıristiyan gruplar arasında şimdiye kadar hiç olmadığı kadar yüksek düzeyde bir İsrail ve Yahudi sempatisi son yüzyılda Amerikan muhafazakâr Protestanları arasında yayılmıştır.¹⁰ Ancak bu, yalnızca dini bir sempati ve yakınlaşma olarak kalmamış çok daha ileri boyuta evrilerek Amerikan siyasetini ve dış politikasını etkileyen bir güce dönüşmüştür. Özellikle İsrail'in gücü ve güvenliğine gösterilen hassasiyetin Amerikan dış politikasında en önemli gündem maddesi haline gelmesinde Hıristiyan Siyonistlerinin büyük etkisi olmuştur. Fundamentalist¹¹

8 Detaylı bilgi için bkz. Şule Albayrak, *ABD'de Din Devlet İlişkileri* (İstanbul: İz Yay., 2018).

9 Dalia Fahmy, "Key Findings about Americans' Belief in God," *Pew Research Center*, April 25, 2018, erişim 6 Ekim 2018, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/04/25/key-findings-about-americans-belief-in-god/>. Aynı araştırma demokratlar ve cumhuriyetçilerin Tanrı algılarındaki farklılıklara da dikkat çeker. Cumhuriyetçiler ve ona yakın olanlar İncil'in Tanrı algısına daha yakinken (%70); Demokratlar ve Demokrat partiye eğilim gösterenler arasında İncil'in Tanrı anlayışını sahiplenenler %45'tir. Ayrıca Demokratlar Cumhuriyetçilere (%23) nazaran İncil'in Tanrı anlayışından ziyade Yüce bir varlık anlayışına daha fazla eğilim gösterir. (%39) Öte yandan etnik açıdan çeşitlilik gösteren Demokratlar arasında İncil'deki anlamda Tanrı'ya inanlar Siyahlar ve Hispanikler arasında %61 oranındayken beyaz demokratlar arasında bu oran %32'dir.

10 Amerikalıların en sıcak yaklaştığı dini grupların başında Yahudiler gelmektedir. Bunu Katolikler takip ederken Müslümanlar ve ateistler Amerikalıların en soğuk yaklaştığı inanç gruplarıdır. "Americans Express Increasingly Warm Feelings Toward Religious Groups," *Pew Research Center*, February 15, 2017, erişim 27 Nisan 2019, <https://www.pewforum.org/2017/02/15/americans-express-increasingly-warm-feelings-toward-religious-groups/>.

11 Türkçede köktencilik olarak ifade edilen fundamentalizm, ilk olarak Amerikan Protestanları arasında 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında ortaya çıkmış, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında Amerikan toplumunda ciddi etkileri olmuş, modernizm ve sekülerizmin yıkıcı etkilerine karşı çıkan bir dini hareket olarak kutsal metinde yer alan dini hükümlerin mutlak doğruluğuna metni literal anlamıyla okuyarak vurgu yapan bir harekettir. Fundamentalist hareketin ilkeleri 1910-1915 yılları arasında yazılan 12 seri kitapçıkla ortaya konmuştur. Hareketin karşı çıktığı temel noktalar dini liberalizm, akılcılık, evrim teorisi ve Kitab-ı Mukaddes'e yönelik eleştirel yaklaşımdır. Şule A. Albayrak, *Hıristiyan Fundamentalizmi*, 23. Hareketin 20. yüzyıldaki önemli temsilcileri arasında Jerry Falwell, Pat Robertson gibi isimler dikkat çeker. Amerika'yı İncil çizgisine yeniden çekme hedefini belirleyen bu isimler ve diğer fundamentalistler iç siyasette özellikle eş cinsellik, pornografi, kürtaj konularında Amerikan değerlerini muhafaza etme duruşuyla dikkat çekerken; dış siyasette ise İsrail'in güvenliğine odaklı görüşler serdedir ve Amerikan siyasetini bu yönde etkilemeye çalışırlar.

yaklaşımı benimseyen evanjelik¹² Protestan gruplar arasında yaygın olan bu ideoloji, Amerikan siyasetinde dini gerekçelendirmeler eşliğinde İsrail'e gösterdiği koşulsuz destekle dikkat çeker. Esasen Amerikan siyaseti bir süredir Protestanlığın radikal bir yorumuna sahip çıkan ve mesih beklentisi içinde olan çoğunluğu Cumhuriyetçi Parti içinde yer alan politika yapıcılarının etkisi ve baskısı altında kalmaktadır. Amerikan anayasasında din devlet ilişkilerinin sınırlarını belirleyen I. Ek Madde'nin ortaya koyduğu "ayırım duvar"ına (wall of separation) rağmen Amerikan siyasetinde günümüzde gözlenen bu gelişme Amerikan sekülerizmine dair soru işaretlerini beraberinde getirmektedir.¹³ Öyle ki, bu durum kimi yazarlar tarafından "Amerikan teokrasisi" olarak tanımlanmıştır.¹⁴

Hıristiyan Siyonizmi görece yeni bir kavramdır. 1990'lara kadar kullanımı yaygınlaşmamıştır. Üzerinde uzlaşmış tek bir anlamı olmamakla birlikte Spector'un belirttiğine göre kavramın ilk kullanımı 20. yüzyılın ilk yıllarında, New York Times'daki ölüm ilanı ve editöre gönderilen mektuplarda görülür. Nahum Sokolow 1919'da kavramı *History of Zionism* adlı eserinde kullanmış; Claude Duvernoy 1967'de *Le Prince et le Prophete*'de Hıristiyan Siyonist yayınların bibliyografyasını vermiştir.¹⁵ Kavramın içeriğiyle ilgili olarak ise

-
- 12 Evanjelizm, Evanjelikalizm (evangelical): Fundamentalizm belli bir militan Protestanlığı ifade ederken evanjelizm, daha geniş ve çeşitli bir koalisyona işaret eder. Temel inanç esasları arasında şu ilkeler yer alır: İncilin nihai otoritesi, Kutsal metinde geçen Tanrının kurtarıcı rolünün tarihi gerçekliği, İsa'nın sonsuz yaşam için kurtarıcı rolü, müjdeyi yayma faaliyeti olarak misyonerliğin önemi, manevi dönüşüm geçirmiş hayatın önemi. Bu ilkelerin dışında evanjelik Protestanlık önemli ölçüde çeşitlilik gösterir. Ancak evanjelizm sadece belli doktrinlere inanan bir grup Hıristiyan olarak tanımlanamaz; bu kavram aynı zamanda liderleri, yayınları, kurumlarıyla birçok alt grubun kendini tanımladığı mezhepler arası bir olgudur. George M. Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism* (Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991), 5. Öte yandan J. D. Hunter, evanjelizmin dünya görüşünün reformasyonun teolojik geleneğinden, Kuzey Avrupa püritenizminden ve ardından gelen Amerikan püritenizminden ve Kuzey Amerika'da yaşanan I. ve II. Büyük uyanış hareketlerinden beslendiğini kaydeder. Ayrıca Amerikan evanjelizminde 4 ana dini ve teolojik gelenek olduğunu belirtir. Bunlar Baptist gelenek, Holiness-Pentekostal gelenek, Anabaptist gelenek ve Reformasyonel Konfesyonel (reformational-confessional) gelenek. James Davison Hunter, *American Evangelicalism* (New Jersey: Rutgers University Press, 1984), 7.
- 13 Kongreyi dini kurumsallaşmaya yol açacak ya da bireysel dini özgürlüğü engelleyecek yasa yapmaktan men eden anayasa hükmü, I. Ek Madde (First Amendment) şöyledir: "Congress shall make no laws respecting an establishment of religion or prohibiting the free exercise thereof." *The Constitution of the United States of America* (New York: Fall River Press, 2002), 63.
- 14 American Teokrasisi tanımı için bkz. Kevin Philips, *American Theocracy* (New York: Viking, 2006).
- 15 Stephen Spector, *Evangelicals and Israel* (New York: Oxford University Press, 2009), 2.

çok dar ya da çok geniş tanımlamalar yapılabilmektedir. 2003 yılında *Times* dergisi Hıristiyan Siyonistini tanımlarken “Kutsal kitap yorumlarına dayanarak İsrail’e destek veren Muhafazakar Cumhuriyetçilerin güçlü oy bloğu...” olarak değerlendirmiştir. Tanımlamalardaki farklara değinen Stephen Spector, Hıristiyan Siyonistin bazen çok geniş şekilde İsrail’i herhangi bir sebepten dolayı destekleyen tüm Hıristiyanları içerecek şekilde kullanıldığını; bazen de çok daraltılarak İsrail’i İncil’deki kehanetlerin gerçekleştirilmesindeki yeri açısından değerlendiren ve İsrail’in bu çerçevede siyasi, finansal ve dini desteği hak ettiğine inanan Protestan fundamentalistlerden çıkan bir hareket olarak değerlendirildiğini belirtir. Oysa Spector’a göre mezhebi anlamda evanjelik olanların birçoğunun yanı sıra evanjelik olmayan Hıristiyanlardan bir kısmı da fundamentalist olmadıkları halde İsrail’e destek vermeye devam etmişlerdir. Spector’ın Hıristiyan Siyonistinden anladığı ise, inançları, duyguları, tecrübeleriyle birlikte Yahudi vatani olarak gördükleri modern İsrail devletini destekleyen kişi tanımlamasıdır.¹⁶

Genel bir değerlendirmeye Hıristiyan Siyonizmi, 19. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan, aynı yüzyıl ortalarında ABD’ye gelerek asıl büyük etkiyi takip eden yüzyıl içinde ve sonrasında ABD’de yapan ve günümüz Amerikan toplumunun en etkili apokaliptik (dünyanın sonu anlatıları) inancın müntesiplerine verilen isimdir.¹⁷ Oldukça radikal fikirlere sahip güçlü bir azınlık durumundaki Hıristiyan Siyonistler, Davidson’a göre Amerikan seçmenin %20’sine denk gelirken¹⁸, çoğunlukla Cumhuriyetçi partiye oy veren ve yeni muhafazakarlarla (neo-conservative) sıkı ilişkide olan bu grup, C. Aldrovandi’nin belirttiğine göre evanjelik nüfusun yaklaşık %20-25’ini oluşturmaktadır.¹⁹ Kiracofe ise bu grubun 30-45 milyon civarında olduğunu tahmin etmektedir.²⁰ Verilen oranlardan anlaşılacağı üzere Hıristiyan siyonizmi Amerikan Protestanları arasında yaygın bir ideolojidir. İsrail’e verilen destek ABD’de yalnız lobiler, iş adamları, vaizler ya da belli siyasetçiler arasında yaygın değildir; Amerikan halkı arasında önemli bir oran benzer şekilde İsrail’i dini gerekçelerle desteklemektedir. Nitekim *Pew Research Center*’ın 2013 araştırma sonuçlarına göre ABD’deki beyaz evanjelik Protestanlar’ın %82’si İsrail’in Tanrı tarafından Yahudilere verildiğine

16 Spector, *Evangelicals and Israel*, 3.

17 Carlo Aldrovandi, “*Theo-politics in the Holy Land: Christian Zionism and Jewish Religious Zionism*,” *Religion Compass* 5, no. 4 (2011): 115–116.

18 Davidson, “Christian Zionism,” 164.

19 Aldrovandi, “*Theo-politics in the Holy Land*,” 115.

20 Clifford A. Kiracofe, Jr., *Dark Crusade: Christian Zionism and US Foreign Policy* (New York: I.B. Tauris, 2009), xiv.

inanmaktadır; oysa bu oran Yahudiler arasında sadece %40 düzeyindedir. Genel olarak Tanrı'nın İsrail'i Yahudilere verdiği inanan Amerikalıların oranı ise %44'tür.²¹

Hıristiyan Siyonizminin Ortaya Çıkışı ve Yayılışı

Hıristiyan Siyonizminin ortaya çıktığı dönem ve ortam değerlendirildiğinde bu ideolojinin köklerinde Osmanlı karşıtı İngiliz emperyalizminin Orta Doğu'daki faaliyetleri temelinde şekillendirilen politikalarının dini söyleme dönüştürüldüğünü görmek mümkündür.²² Ortaya çıktığı ilk dönemde İngiliz emperyalizmi için önemli bir ideolojik zemin oluşturan Hıristiyan Siyonizmi, benzer şekilde günümüzde Amerikan emperyalizmine ideolojik zemin sağlarken; İsrail lobisinin de önemli bir parçasını oluşturmaktadır.²³ Amerikan Senatosunda dış ilişkiler komitesinde uzun yıllar çalışmış olan Clifford A. Kiracofe, Jr. *Dark Crusade: Christian Zionism and US Foreign Policy* adlı kitabında Hıristiyan Siyonizminin emperyal siyasetin bir aracı olarak İngilizlerin yönlendirmesiyle ortaya çıktığını kaydeder.²⁴ Aslında Yahudilerin Filistin topraklarına göçü meselesi, Napolyon'un Mısır ve Filistin'i işgalini müteakip Yahudilerin bölgeye yerleşmesine dair açıklamalarına kadar gider; ancak bu yoldaki önemli ilk adımlar İngiliz siyaset adamı Lord Palmerston tarafından atılmıştır.

Lord Palmerston'un (1830-1865) dışişleri bakanlığı ve başbakanlığı dönemlerinde Osmanlı-İngiltere ilişkileri çerçevesinde İngilizlerin temel meselesi, sömürgesi olan Hindistan'a ulaşım yolu üzerinde bulunan Osmanlı topraklarını kendi çıkarları doğrultusunda kontrol etmek ve bölgede etkisini artırmak isteyen Rusya ve Fransa'nın gücünü zayıflatma çabaları olmuştur. Bu dönemde İngiltere, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğunda ayrılıkçı hareketler

21 Michael Lipka, "More White Evangelicals than American Jews say God gave Israel the Jewish People" *Pew Research Center*, (3 October 2013), <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2013/10/03/more-white-evangelicals-than-american-jews-say-god-gave-israel-to-the-jewish-people/> (Erişim tarihi: 30 Nisan 2019)

22 Siyonizmin İngiliz siyasetiyle bağlantısı çoğu zaman Balfour Deklerasyonu'na atıfla değerlendirilir ve bu belgenin yayımlandığı 1917 yılından önceki İngiliz siyasetinde Hıristiyan Siyonizminin etki alanına dair yeterli bilgi yer almaz. Oysa Hıristiyan Siyonizminin İngiliz evanjelik Protestan çevrelerinde yayılışı 19. yüzyılın ilk yarısına kadar gider. Dolayısıyla günümüzde Filistin topraklarının Yahudileştirilmesinde en önemli ilk adım olarak görülen Balfour Deklerasyonu, aslında bir başlangıçtan ziyade bir sonuçtur ve 19. yüzyıl boyunca geliştirilen Hıristiyan Siyonizmi ideolojisinin teolojik ve siyasi görüşünün İngiliz entelektüel ve siyasi çevrelerinde yayılışının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

23 Kiracofe, *Dark Crusade*, 2.

24 Kiracofe, *Dark Crusade*, 8.

içinde olan Yunanlıların bağımsızlık taleplerine sıcak baksa ve Osmanlı'dan kopuşunu desteklese de konu Hindistan yolunun korunması ve dolayısıyla da İngiliz ticari ve siyasi menfaatlerinin devamına geldiğinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü desteklemeyi uygun görmüştür. Bu yaklaşım sebebiyle 19. yüzyılda Osmanlı'yı çok yormuş olan ve mücadele için İngiliz ve Rus desteğine ihtiyaç duyulan Mısır sorununda İngiltere, Mehmet Ali Paşa'nın isyanını desteklememiştir. Palmerston'a göre Fransız etkisine açık olan Mehmet Ali Paşa'nın amaçları yerine geldiğinde Osmanlı Devleti bağımsızlığını kaybedecek bu da İngiltere'nin korktuğu şeyi yani Hindistan yolunu hem karadan hem denizden tehlikeye düşürecek. Dolayısıyla Palmerston'a göre iyi bir reformcu olan Sultan II. Mahmut yönetiminin desteklenmesi, Osmanlı devletinin Hint yolunu daha iyi koruyacağına dair inancından kaynaklanmıştır.²⁵

Emperyalist hedeflerin uluslararası ilişkileri şekillendirdiği bir ortamda dini gruplar da Osmanlı toprakları üzerinde hakimiyet mücadelesi veren devletlerin ilgi alanına dahil olmuştu. Rusların Ortodoksları himaye ederken, Fransızların Marunilerin koruyucusu rolüne büründükleri Osmanlı coğrafyasında İngilizler, Rus ve Fransız etkisini dengelemek ve Orta Doğu'daki ekonomik ve siyasi menfaatlerini gerçekleştirebileceği bir vasatın oluşuma imkân sağlamak üzere himaye edeceği dini grup arayışına girmişti. Palmerston, Maruniler'in İngiltere yerine her zaman için Fransızlara daha yakın oldukları kanaatini paylaşmıştır. Buna karşılık Dürzilerin İngiliz etkisine açık olduğu düşünülmüştür. Bu fırsattan yararlanarak 1841'de eğitim alanında Dürzilerin taleplerini karşılamak üzere İngiliz hükümeti bölgeye öğretmen göndermiştir.²⁶ 1840'lar ve 1850'ler boyunca İngiliz hükümeti, stratejik hedef ve menfaatleri doğrultusunda Filistin'deki Yahudilerle ilişkileri geliştirirken bir yandan da Lübnan'daki Dürzileri desteklemiş ve aynı zamanda bölgede yeni Protestan kiliselerin kurulmasını sağlamıştır.²⁷

Kraliçe Viktorya döneminde dış işleri bakanlığı ve başbakanlık yapan Lord Palmerston'un Orta doğu politikasının şekillenmesinde Lordlar Kamarasında yer alan Lord Shaftesbury'nin dini ve siyasi yaklaşımlarının önemli ölçüde etkisi olmuştur.²⁸ Kendisi İngiliz evanjeliklerinin önde gelenlerinden olan ve

25 Bayram Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti," *Türkiyat Araştırmaları* 7, (2007): 141-167.

26 Frederick Stanley Rodkey, "Lord Palmerston and Turkey: 1830-1841," *The Journal of Modern History* 2, no. 2 (June 1930): 211.

27 Abdul-wahab Kayyali, "Zionism and Imperialism: The Historcial Origins," *Journal of Palestine Studies* 6, no.3 (Spring 1977): 100.

28 Eleanor H. Tejirian ve Reeva Spestor Simon, *Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East* (New York: Columbia University Press, 2012), 90.

Lord Shaftesbury ünvanıyla bilinen Ashley Cooper, Tanrı'nın kadim milleti olarak gördüğü Yahudilerin kutsal topraklara dönüşünün İsa'nın ikinci gelişini hızlandıracağına inanmış ve bu konuda Palmerston'ı ikna etmiştir. Donald Lewis, *The Origins of Christian Zionism: Lord Shaftesbury and Evangelical Support for a Jewish Homeland* adlı eserinde Hıristiyan Siyonizmi doktrininin 19. yüzyıl İngiltere'sindeki köklerine yönelmiş ve İngiliz Protestan evanjelizmi içinde 1830-1840'larda Hıristiyan Siyonizmi olarak tanımlanan dini-politik doktrin yükselişini ele almıştır. Bu yıllarda Protestan evanjelizmi kimliğinin oluşumunda Yahudi faktörünün Lord Shaftesbury'nin gayretleriyle önem kazandığına işaret eden Lewis, aynı zamanda bu fikrin oluşumunda Alman Pietizminin de etkisinden bahsetmiştir.²⁹ Bu dönemde Lord Shaftesbury ve Londra Yahudi Cemiyeti (*London Jews Society*)³⁰ Yahudilerin Filistin'e dönüşünü ve Kudüs'te bir Anglikan kilisesinin kuruluşunu desteklemiştir. Hatta 1840 yılında İngiliz dış işleri bakanlığına yolladığı bir dilekçede Lord Shaftesbury, İngiltere'nin

29 Donald M. Lewis, *The Origins of Christian Zionism, Lord Shaftesbury and Evangelical Support for a Jewish Homeland* (New York: Cambridge University Press, 2010).

30 Londra Yahudi Cemiyeti (*London Jews Society-LJS*), 1809'da Mainstockheim, Franconia'da Yahudi bir aileden gelen ve Hıristiyanlığa geçerek Lütheryan bir pastör olan Joseph Frey tarafından kurulmuştur. 1801'de Londra'ya taşınan Frey, burada Londra Misyoner Cemiyeti (*London Missionary Society*) için Yahudilerle çalışmış, onlara Kalvinist Metodist Şapelde dersler vermiştir. Yahudileri Hıristiyanlaştırmanın el kitabını yazan Frey, 1809'da kurduğu LJS ile misyonerlik çalışmalarını sürdürmüş, 1816'da cemiyetten ayrılmıştır. Rodney Curtis, "Evangelical Anglican Missionaries and the London Jews Society: Palestine Place at Bethnal Green and Related Developments, 1813-1895," *Jewish Historical Studies* 50 (1), no. 5 (2018): 71-72. Ahlak dışı eylemleri nedeniyle cemiyetten ayrıldıktan sonra Amerika'ya giden Frey burada Yahudilerin Durumunu İyileştirme Cemiyeti'ni (American Society for Meliorating the Condition of the Jews) kurmuş; ardından Long Island'da Baptist vaiz olarak çalışmıştır. Bkz. Curtis, "Evangelical Anglican Missionaries," 87. İleri gelen siyasetçiler, bankerler ve din adamları tarafından desteklenen Londra Yahudi Cemiyeti, Hıristiyanlaştırma faaliyetleri için Yahudi çocukların gideceği okullar açmış, bu okullara özellikle yoksul Yahudilerin çocukları gitmiştir. Bkz. Curtis, "Evangelical Anglican Missionaries," 77. Yahudi Ansiklopedisinin belirttiğine göre 19. yüzyıl boyunca dünya genelinde 204 bin ve İngiltere'de 50 bin Yahudi din değiştirerek Hıristiyanlığa geçmiştir. Yahudi Hıristiyan (Hebrew Christians) olarak bilinen bu insanların din değiştirmesinde LJS önemli roller ifa etmiştir. Curtis, 81. Londra Yahudi Cemiyeti'nde sürekli olarak Hıristiyanlığın Yahudi temellerine vurgu yapılarak Yahudilik ile Hıristiyanlık arasındaki bağa dikkat çekilmiştir. Bu anlayışa göre söz konusu bağ Katolik Kilisesi tarafından ihmal edilmiştir. Yahudilere yönelik ilgi ve ihtimam vurgulanmış; onlara yardımlar yapılmıştır. 1853'de LJS'de Yahudi kökene sahip yaklaşık 50 din adamı görev yapmıştır. LJS konuşmaları Hıristiyanlar arasında ilgi görmüş, LJS yayımları ve kitapları Hıristiyanlarca takip edilmiştir. Öte yandan LJS tarafından Yahudiler, Yarı Hıristiyan olarak görülmüştür, zira onlar da tıpkı kendileri gibi geleceği düşünülen bir Mesih'e inanmış, İbrance İncil'e ve Tanah'a iman etmiştir. Mesele Yahudileri İsa'nın kendilerinin de Mesih'i olduğuna ikna etmektir ve bunun için onlara sevgi ve ilgi göstermenin önemine inanılmıştır.

Filistin’de bir Yahudi devleti kurması talebini iletmiştir.³¹ Bu bağlamda günümüz Siyonistleri tarafından da sıkça kullanılan “ulusu olmayan toprağa toprağı olmayan ulus” sloganı aslında Lord Shaftesbury’e aittir.³²

Bu dönemin öne çıkan diğer isimleri arasında eski bir haham olan ama sonrasında Protestanlığa geçerek misyonerlik yapan *London Society*’den George Wilson Pieritz dikkat çeker. Bu kişi hayatının bir kısmında Kudüs’e yerleşmiş ve seyahatleri süresince gözlemlerini Avrupa’ya rapor etmiştir ve yazdıklarının bir kısmı *The Times*’da yayınlanmıştır. Yine Londra Yahudi Cemiyeti’nden Alexander McCaul gibi isimlerin yazıları da bu dönemde Yahudilere yönelik ilginin göstergelerindedir.³³ Ayrıca *Jewish Chronicle* adlı süreli yayın, Yahudi çevrelerinde Filistin’e giderek burada koloniler kurmayı popüler hale getirmek için çıkarılmıştır. Bunun yanında İngiliz yazarları arasında Filistin’de Yahudi yerleşimi kurma fikrine sempatiyi artırıp halk arasında popülerleştirme çabaları olmuştur. Byron’ın *Hebrew Melodies*’i, George Eliot’un *Daniel Deronda*’sı ve Disraeli’nin *Tancred*’i bu amaca hizmet etmek üzere üretilmiş popüler eserlerdir.³⁴

Yahudileri destekleme fikrini emperyalist politikalarına dini gerekçelerle destekleyerek uygun bulan İngiliz yönetimi 1838’de Kudüs’te fahri konsolosluk

31 Yaakov Ariel, “An Unexpected Alliance: Christian Zionism and Its Historical Significance,” *Modern Judaism* 26, no. 1 (Feb 2006): 74.

32 Spector, *Evangelicals and Israel*, 18.

33 David Feldman, “Evangelicals, Jews, and anti-Catholicism in Britain, c. 1840-1900,” *Jewish Historical Studies* 47, (2015): 93–94. İngiltere sadece Yahudileri kutsal topraklarda koruma altına almakla kalmamış bölgede bir Protestan varlığının oluşması için de çalışmıştır. 1841 yılında İngiltere, Kudüs’te Prusya ile ortak çalışarak bir başpiskopos arayışında olmuştur. Bu anlaşmaya göre ilk piskopos İngiliz bir din adamı olacak, ondan sonraki ise Prusyalı olabilecekti. Bu mevkiin teklif edildiği ilk kişi Londra Yahudi cemiyetinden ve Kings College profesörlerinden Alexander McCaul idi. Ancak McCaul, bu pozisyonun Hz. İbrahim’in soyundan olmasının önemine dikkat çekerek reddetti. Bunun üzerine eski bir Yahudi olup Hıristiyanlığa geçen ve bir misyoner olarak Londra Yahudi Cemiyeti’ne hizmet eden Michael Solomon Alexander bu göreve getirildi. Alexander, 1845’te ölümüne kadar Kudüs’te Anglikan piskoposu olarak görev yaptı. Tejjirian ve Simon, *Two Thousand Years*, 91.

34 Kayyali, “Zionism and Imperialism,” 102. Avrupa’da Siyonist ideolojinin yükselmesine yol açan sebeplerden biri de Rusya’da 1881’de yaşanan anti-semitik pogromlardır. Yahudilerin Batı Avrupa’ya göçü anti-semitizm dalgasını beraberinde getirirken, çıkarlarını düşünen Batıdaki Yahudiler bu göçmenlerin kaderiyle ilgili kararları yönlendirmişlerdir. Örneğin ultra zengin Yahudi Rothschild’ler finansal yönden Batı Avrupa’ya doğru yönelen göçü minimize etmeye ve gelenleri Filistin’e yönlendirmeye çalışmışlar; böylece bir taraftan anti-semitizm dalgasının önüne geçmeye çalışırken diğer taraftan Süveyş kanalı sürecinin ardından Yahudilerin emperyalizm oyununda rol almasını sağlamaya çalışmışlardır. Kayyali, “Zionism and Imperialism,” 103.

açmaya karar vermiş ve ertesi sene bölgedeki ilk Avrupalı konsolosluğu açmıştır.³⁵ Bu dönemde Yahudilerin bölgedeki varlığı kısıtlı olmuştur. Kudüs'e konsolos yardımcısı olarak gönderilen William Tanner Young isimli kişinin raporuna göre 1839 tarihinde Filistin Yahudilerinin sayısı 9690'dır. İngiliz yönetiminin Young için belirledikleri görevler arasında Kutsal topraklarda Yahudilerin korunmasını sağlamak yer almıştır. Bu kişi, görevde olduğu süre içinde bölge Yahudilerinin durumunu ve Avrupa'nın desteğine ihtiyacı olduklarına dair kanaatlerini Palmerston hükümetine rapor etmiştir.³⁶

İngiltere hükümeti, Yahudileri himaye politikasını gerekçelendirmek için bölgedeki gelişmeleri amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Bu bağlamda aralarında çatışma olan Osmanlı Devleti ile Mısır yöneticisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı Mayıs 1840'ta Suriye ve Rodos'ta Yahudileri katletmekle suçlamış ve Yahudilerin İngiliz korumasında olduğunu deklare etmiştir. Ayrıca durumu tetkik etmek üzere bölgeye bir delegasyon gönderilmesine karar verilmiştir. Şam'da Yahudilere katliam yapıldığı iddiası³⁷ 1840'lar İngiltere'sinde yankı bulmuş ve evanjeliklerin, radikallerin, Quakerların ve kölelik karşıtlarının Yahudilerin yanında saf tutmalarını sağlamıştır. Bu tabloda dini otoritelerin de yeri olmuştur. Cantenbury Piskoposu ve Scotland Kilisesi, İngiliz hükümetini Yahudilere sahip çıkmaya çağırmıştır.

Ağustos 1840'ta İngiliz dış işleri bakanı daha sonra Siyonist harekete yön verecek olan bir planı Osmanlı yönetimine teklif ederek Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesini talep etmiştir.³⁸ İngiliz yönetimi bu teklifi ekonomik zafiyet

35 Bu dönemde Kudüs'te bir diplomatik varlık göstermek emperyal ve ulusal meşruiyet iddiası olarak okunabilir ve 1860'a gelindiğinde birçok Avrupa devletleri Kutsal topraklarda temsilcilik açıyordu. Örneğin Prusya 1842'de, Fransa 1843'te ABD 1844'te Avusturya 1849'da Kudüs'te konsolosluklarını açtılar. Bu diplomatik birimler hacılar, turistler, araştırmacılar ve arkeologlara yardımcı olmuştur. Ayrıca birçok dini grup da kendi misyonlarını bölgede kurmuştur. Hatta German Templer hareketi bu dönemde toprak satın alan ve son günlerin gelişini bekleyen bir gruptu. Bkz. Tejirian ve Simon, *Two Thousand Years*, 113.

36 Rodkey, "Lord Palmerston and Turkey," 214.

37 Damascus Affair olarak bilinen olayda Şam'da Katolik bir rahibin kaybolması üzerine Hıristiyanlar arasında Yahudilerin sorumlu olduğu söylentisi yayılmış, sonunda Peder Thomas ve yardımcısının ölümünden 16 Yahudi suçlanırken, 4 Yahudi sorgulama sırasında ölmüştür. Osmanlı yönetiminin zaf içinde olduğu ve bölgede Mısır Hıdivi Mehmet Ali Paşa'nın etkili olduğu bir dönemde yaşanan bu hadise uluslararası boyutta yankı bulmuş; Orta Doğu'da etkili olmak isteyen Fransa, Avusturya, İngiltere meseleye dahil olmuşlardır. Hillel J. Kieval, "Review of 'The Damascus Affair: Ritual Murder, Politics and the Jews in 1840', by Jonathan Frankel," *AJS Review* 25: 1, (April 2001): 138.

38 Rodkey, "Lord Palmerston and Turkey," 215.

içindeki Osmanlı devleti için bir çıkış yolu olarak sunmuştur.³⁹ İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Ponsonby'e gönderilen mesajda Yahudilerin Avrupa'nın zenginliklerine sahip olduğu belirtilmiş; belli sayıda Yahudi'ye sahip olan ülkelerin bu durumdan fayda göreceği, Osmanlı Sultanının da Yahudileri Filistin'e yerleştirmesinin Osmanlı'nın lehine olacağı ve bu durumun Mehmet Ali Paşa ve haleflerinin emellerini başarısız kılacağı belirtilmiştir.⁴⁰ İngiliz yönetiminin bu yaklaşımı Osmanlı'yı bölgede Yahudi yerleşimine açmaya zorlamaya matuftur. Bununla birlikte Palmerston, himaye konusu olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Yahudileri Türk yöneticilere karşı desteklemeyi bir politika olarak benimsemiştir. Bunun için Yahudilerin Filistin'deki yerel Türk memurlarıyla ilgili şikayetlerini iletmek üzere İstanbul'daki büyükelçiliğin ve İngiliz konsolosluk birimlerinin hazır olmasını salık vermiştir.

İngiliz hükümeti, kolonileştirme politikaları çerçevesinde bu dönemde Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmesine destek olacak organizasyonların oluşturulmasını da desteklemiştir. Örneğin Yahudi Ulusunun Filistin'e Dönüşünü Destekleyen İngiliz ve Yabancılar Cemiyeti (*The British and Foreign Society for Promoting the Restoration of the Jewish Nation to Palestine*), Yahudilerin Filistin'e Yerleşmesini Destekleme Derneği (*The Association for Promoting Jewish Settlements in Palestine*), Kutsal Topraklarda Yahudi Tarımsal Emeğini Destekleme Cemiyeti (*The Society for the Promotion of Jewish Agricultural Labor in the Holy Land*) gibi organizasyonlar Filistin'e Yahudi yerleşimini desteklemek üzere 19. yüzyılda oluşturulmuştur. Böylece 1820'ler ve 1830'lardan itibaren evanjelik Hıristiyanlar Yahudilere olan ilgilerini açığa çıkarmaya başlamışlardır ki bu sonrasında militan Protestanlığı oluşturmuştur.⁴¹

Kutsal topraklara Yahudi yerleşimini destekleyen İngiliz siyasetinin emperyalizm politikaları çerçevesinde konuya aktif olarak katıldığı dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde mesele henüz emperyal heveslerle ilintili şekilde değerlendirilmiyordu. Bu dönemde ABD, ticari ilişkilerin öne çıktığı daha yapıcı kültürel eğilimlere sahip şekilde Müslümanlarla karşılıklı faydaya

39 İngiliz yönetiminin Osmanlı'nın rızasını kazanmak üzere Yahudilerin Osmanlı ekonomisine sağlayacağı faydalara yönelik referansı Yahudi Siyonistlerinin de sıkça başvurduğu bir argüman olmuştur. En meşhur Siyonist olan Theodore Herzl, II. Abdülhamid'e getirdiği her teklifte yerleşim imkânı karşılığında Osmanlı borçlarının Yahudi sermayesi tarafından ödenmesinden bahsetmiş ancak II. Abdülhamid Filistin'de bir Yahudi devleti kurma niyetinin farkında olduğu için Yahudilere Filistin dışında yerleşim imkânı sunmuştur. Detaylar için bkz. Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018).

40 Rodkey, "Lord Palmerston and Turkey," 215.

41 Feldman, "Evangelicals," 93.

dayalı bir ilişki kurma eğilimindeydi.⁴² Amerikan gemilerine geçiş izni verilmesi için Müslümanlarla 18. yüzyıldan beri diplomatik ilişki içinde olan ABD, Kuzey Afrika ülkeleriyle bazı anlaşmalar yapmıştı. Özellikle Tunus’la imzalanan belgede İslam’a saygı ibaresinin yer alması dikkat çekicidir. Bu dönemde Fas’la girilen çatışmaların sebebi ise din değil ticaretti.⁴³ Öte yandan Osmanlı Devleti’ne ABD adına ilk resmi ziyaret 1800 yılında Kaptan William Bainbridge tarafından gerçekleştirilmişti.

19. yüzyılda Amerikan evanjelikleri arasında yayılan görüşlerde Yahudilerin Filistin’e gidişini teşvik eden unsurlar zaman içinde önem kazandı. Bu dönemde Amerikan evanjelik Protestanları Yahudileri Filistin’e gitmeye teşvik ederken sadece bu toprakları Müslümanların ellerinden almayı değil, aynı zamanda İsa’nın ikinci kez yeryüzüne gelişi için hazırlık yaptıklarını düşünüyorlardı. Bu önbinyılcı dönemlendirmeye inananlar arasında öne çıkan William Eugene Blackstone, İncil’in kehanetler barındırdığına inanmıştı. 1891’de Başkan Benjamin Harrison ve bakan James G. Blaine’e ithafen bir dilekçe hazırlayarak İsrail’in durumu ve Filistin toprakları üzerindeki iddialarıyla ilgili olarak Avrupa devletlerinin katıldığı bir konferans talebini Başkana ilettili. Elli yıl önce İngiltere’de Lord Shaftesbury’nin yazdığı dilekçeye benzer şekilde Filistin’in Yahudilere verilmesi talebini içeren bu metin iyi tanınan 413 Amerikalı tarafından imzalanırken; imzacılar arasında Yüksek Mahkeme Başkanı, JP Morgan ve John D. Rockefeller da bulunuyordu.⁴⁴ Bunlar, etkili Amerikalılar arasında Yahudilerin Filistin üzerindeki hak iddiasına verilen desteği göstermesi bakımında önemlidir. Öte yandan Davidson’un belirttiği gibi Amerika’nın kaderiyle İsrail’in kaderi arasında çizilen paralellikler Amerikalıların siyonizmi kolayca benimsemelerine yardımcı olmuştur. Buna göre İsraililer toprakları için beyaz adamın Amerikalı yerlilere karşı mücadelesinin benzerini ortaya koyuyordu. Nitekim Amerikalıların kıtayı kolonize ederken yerleşme ve yayılmaya dair kullandıkları bu tür argümanlar, çok benzerleriyle siyonistler tarafından Filistin’in kolonizasyonu için de kullanılmıştır.⁴⁵

Hıristiyan Siyonizminin İnanç Esasları

19. yüzyılda İngiltere’nin Orta Doğu politikalarına ideolojik bir zemin oluşturan Hıristiyan Siyonizmi, günümüzde Amerikan politikalarının

⁴² Kiracofe, *Dark Crusade*, 28.

⁴³ Frank Lambert’ten aktaran Kiracofe, *Dark Crusade*, 32.

⁴⁴ Davidson, “Christian Zionism,” 160.

⁴⁵ Davidson, “Christian Zionism,” 162.

uygulanması açısından önemli bir ideolojik ve teolojik araç haline gelmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde açıklık getireceğimiz söz konusu teolojinin temel öğretisi olan önbinyılcı dönemlendirme (premillennial dispensationalism) Amerikan topraklarına 19. yüzyıl ortalarında İngiltere'den gelmiş⁴⁶ ve Hıristiyan siyonizminin Amerika'ya nüfuz ettiği dönem, Amerikan iç savaşı süreci ve 19. yüzyıl sonları olmuştur.⁴⁷ Hıristiyan Siyonistlerinin İsrail'e olan desteğini ve Amerikan politikalarını yönlendirmedeki ısrarını anlayabilmek için Yahudileri merkeze alan önbinyılcı dönemlendirme anlayışını ve buna bağlı olarak geliştirilen ahir zaman öğretilerini değerlendirmeye almak gerekir. Hıristiyan köktencilüğünün son yılların en güçlü tezahür biçimi olan Hıristiyan Siyonistlerinin dikkat çekici en temel inanç esası önbinyılcı dönemlendirmedir. Konunun anlaşılması için bu bölümde öncelikle dönemlendirme (dipensasyon) ile kastedilen ortaya konulacak ardından önbinyılcılık açıklanacaktır.

Dispensasyonalizm

Dispensasyonalizm, Hıristiyan Siyonistler için sadece önbinyılcı (premilenyal) bir ahir zaman öğretisi değil; aynı zamanda Kutsal metne yönelik bir hermenötik sistem, tarih felsefesi ve oldukça geniş bir sistematik teolojidir.⁴⁸ Bu doktrin, 19. yüzyılda İngiltere'de Edward Irving ve özellikle de J. Nelson Darby tarafından geliştirilmiştir. Irving, Scotland kilisesine mensup Londra'da tanınan bir vaizdi ve Tanrısal bir işaret olarak farklı dillerde konuşma fikrini geliştirmişti ki bu fikir sonrasında pentekostalizmin⁴⁹ gelişmesini de sağlamıştır.⁵⁰ Önbilyılcı dispensasyonalizm Darby'nin de etkisiyle oluşturduğu dini grup, Plymouth

46 Kiracofe, *Dark Crusade*, 46.

47 Kiracofe, *Dark Crusade*, 53.

48 Elizabeth Philips, "We've Read The End of The Book: an Engagement with Contemporary Christian Zionism Through The Eschatology of John Howard Yoder," *Studies in Christian Ethics* 21, no. 3 (2008): 344.

49 Pentekostalizm, 20. yüzyıla girerken Holiness kilisesi içinden doğan modern bir Amerikan Hıristiyan hareketidir. Pentekostalizmin oluşumunda Kansas'tan Charles Fox Parham ve Louisiana'dan Afrikalı Amerikalı William J. Seymour önemli rol oynamıştır. Parham, Paul'un Mektuplarına dair çalışmaları sırasında Kutsal Ruh'un modern zamanlarda da Hıristiyanların hayatında etkili olduğuna ikna olmuş; ilk kez 1901'de farklı dilde konuşma tecrübesi yaşanmıştır. Parham'la çalışan Seymour ise beş yıl sonra Los Angeles'ta uyanış hareketi başlatmıştır. Hareket Pentekost adını, inanca göre, İsa'nın yeniden dirilişinden 50 gün sonra Kutsal Ruh'un ilk Hıristiyanlara gelerek onları bilinmeyen dillerde konuşurmasına atfen alır. Evanjelik gelenekten gelen Pentekostal kiliseler oldukça çeşitlidir ve teolojik ve sosyal açıdan muhafazakardır. Frank S. Mead ve Samuel S. Hill, *Handbook of Denominations in the United States*, (Nashville: Abingdon Press, 1985), 265.

50 Kiracofe, *Dark Crusade*, 58.

Brethren’de şekillenmiş ve yüzyıl dönümünde evanjeliklerin organize ve finanse ettiği İncil konferansları, İncil enstitülerinin çalışmaları ve bunların içinde kritik öneme sahip olan Scofield İncili ile Hıristiyan Siyonizmine güçlü bir zemin oluşturmuştur.

Darby, İngiltere’deki etkisinin azalması üzerine ABD’ye gelmiş, 1860 ve 1870’ler boyunca Kuzey Amerika seyahatleri yapmış, Dwight L. Moody ve William Blackstone gibi etkili evanjelik liderlerle tanışmış ve onları etkilemiştir. Darby’nin fikirleri 1875-1920 arasında fundamentalist hareketin oluşum sürecinde doktrin anlamında önemli ölçüde etkili olmuştur. Özellikle bu dönemde toplanan İncil ve kehanet konferanslarında Darby’nin fikirleri Amerikan Protestanları arasında yayılma imkanı bulmuştur. Darby, Hıristiyan Siyonizminin teolojik öğretisini geliştiren ve teolojisinde Yahudilerin Filistin’e dönüşüne önemli bir yer ayıran kişidir.⁵¹ Yahudilere biçilen rolün Hıristiyan kıyamet anlatıları çerçevesinde dispensasyonalizm doktriniyle Amerikan coğrafyasında yayılmasında Darby’dan sonraki en etkili isim Darby’nin teolojisinden etkilenen Kansaslı teolog Cyrus E. Scofield olmuştur.⁵² Scofield’in yayınladığı, Yahudileri merkeze alan İncil şerhi, Hıristiyan fundamentalistlerinin ve bu grubun içinde mütalaa edilebilecek olan Hıristiyan Siyonistlerinin en temel İncil metni olmuştur.

Kapsamlı bir inanç sistemini beraberinde getiren dispensasyonalizm öğretisine göre yaratılışla başlayıp Mesih’in dönüşünde tesis edeceği milenyum krallığıyla tamamlanacak olan tarih, önceden Tanrı tarafından belirlenmiş bir plana göre işlemektedir ve 7 döneme ayrılır. Her bir dönem insanlık için başarısızlıkla sonuçlanmıştır ve Tanrı hesabı gördüğünde yeni bir dönem (dispensasyon) başlamıştır.⁵³ Hıristiyan Siyonist teolojisinde Yahudiler bu tabloya kurtarıcı olarak dahil olur. Darby’nin öğretisindeki kutsal kronolojiye göre Tanrı kendi oğlunu İsrail’i Roma’nın esaretinden kurtarmak için göndermiştir ama dönemin Musevileri İsa’nın Mesih olduğunu reddetmiş ve Roma otoritelerinin İsa’yı çarmıha germelerini seyretmişlerdir. Bunun karşısında Tanrı Yahudileri tapınağın yıkılması ve sürgün ile cezalandırmış ve dikkatini bundan sonra Hıristiyan kilisesine yöneltmiştir.⁵⁴ Ancak Darby’nin takipçileri Tanrı’nın İbrahim’le olan sözleşmesinin devam ettiğine inanır ve Kutsal topraklarda nihai bir Yahudi yerleşimi (restorasyon) gerçekleşmesini İsa’nın dönüşü ve bin yıllık krallığın başlaması için bir ön şart olarak görür. Zira milenyumunu önceleyen 6. dönemde

51 Spector, *Evangelicals and Israel*, 15.

52 Aldrovandi, “*Theo-politics in the Holy Land*,” 116.

53 George M. Marsden, *Fundamentalism and American Culture* (Oxford: Oxford Uni. Press, 1980), 63.

54 Aldrovandi, “*Theo-politics in the Holy Land*,” 117.

kurtuluş şansını elde etmek için İsa Mesih’i Tanrı oğlu ve kişisel kurtarıcı olarak görmek zaruridir ama yeter şart değildir. Buna Hıristiyan Siyonistler tarafından bir de Yahudi unsuru eklenmiştir. 19. yüzyılda bu fikir gelişmiş, 20. yüzyılda popülerlik kazanmıştır. Özellikle 1948’de İsrail’in kuruluşu ve 1967’deki altı gün savaşları Filistin’e Yahudi yerleşimine Hıristiyanlar arasındaki desteği artırarak dispensasyonalist yaklaşımın siyasi arenadaki etkisini artırmıştır.

Dispensasyonalist teolojik öğretiyi benimseyen Amerikalı evanjelikler, Katolik ve ana akım Protestanlık düşüşteyken Amerikan Hıristiyanlığı içinde yükselişini sürdürmüştür. Özellikle 1970’lerde Hal Lindsley’e ait olan *The Late Planet Earth* adlı kitabın katkısı bu açıdan önemli olmuştur. Lindsley ve Tim LaHaye’nin yazdıkları romanlar önbinyılcı ahir zaman öğretisinin popülerlik kazanmasında önemli rol oynamıştır. Milyonlarca adet satan bu kitaplar halk arasında İsrail yanlısı duyguları artırmıştır. Yine 1980’lerde karizmatik televanjelistler⁵⁵olan Jerry Falwell ve Pat Robertson dispensasyonalist öğretinin temsilcileri arasında öne çıkan isimlerdir. Günümüzde ise dispensasyonalizmi benimseyen ve yayanlar arasında John Hagee ismi dikkat çekmektedir. Bu isimler yalnız öğretinin yayılması anlamında değil, Amerikan politikalarına etki etme konusunda da çaba içinde olmuşlar ve milyonlarla ifade edilebilecek olan Amerikalıyı mobilize edecek sivil, siyasi, dini, ekonomik ve medya gücüne sahip olmuşlardır. Özellikle kendileri gibi önbilyılcı dönemlendirme teolojisine inanan Hıristiyan Siyonistlerin ve bunları destekleyen siyasi isimlerin devlet yönetiminde yer almaları için çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Ayrıca bu isimler ve benzerleri, Amerikan dış politikasında İsrail’e koşulsuz desteği bir inanç meselesi olarak görmekte ve İsrail’e yalnız manevi destek olmakla kalmamaktadırlar. İsrail politikalarının desteklenmesi için finansal ve maddi destek sağlamak üzere mobilize olmakta, kampanyalar düzenlemekte, işgal bölgelerinde İsrail yayımlacılığını nakdi yardımlar aracılığıyla desteklemekte ve bu amaçlara

55 Televanjelizm: Radyo, TV ve medya alanlarındaki dini yayın faaliyetlerini ifade etmek için kullanılan televanjelizm, Amerikan evanjelikleri tarafından toplumun bilinçlendirilmesi için önem verilen bir sahadır. Radyonun yaygınlaşmasıyla ana akım dışındaki dini fikirlerin yayılma imkanı bulduğu ABD’de 1980’li yıllar dini yayınlar için en çalkantılı ve siyasi yıllar olmuştur. Topluma yayılan evanjelik inancın medya vasıtasıyla kitlelere anlatılması siyasi tona da sahiptir. Ronald Reagan ve George Bush’a destek sağlayan televanjelistler bir yandan da toplumsal gündemi (Kürtaj karşıtlığı, evrim teorisi karşıtlığı...) anlatıyorlardı. Birtakım skandallarla televanjelistlerin itibarı sarsılsa da sonraki dönemde televanjelistler Amerikan toplumunu etkilemeye devam etti. Jeffrey K. Hadden, “The Rise and Fall of American Televangelism,” *Annals, AAPSS*, no. 527 (May 1993): 113. 20. yüzyılın en önemli televanjelistleri Jerry Falwell, Pat Robertson, Jim Bakker gibi isimler radyo ve televizyonda tanınır evanjelik simalardı. Son yıllarda dijital medya imkanlarının artışıyla televanjelizm büyük gelişme kaydetti.

ulaşmak için bölgeye düzenledikleri turistik seyahatlerle duygusal bağı tesis etmek için çalışmaktadırlar.

Pre-millennialism

Hıristiyan Siyonistlerini diğer Protestanlardan ayıran temel özelliklerin başında önbinyılcı dönemlendirmeye (premillennial dispensationalism) olan inanç gelir. Tarihin Tanrısal bir dönemlendirmeye tabi tutulduğu (dispensasyonalizm) inancını önbinyılcı (premilenyal) okumayla birlikte değerlendiren Hıristiyan Siyonistler, İsa'nın dönüşüyle başlayacak bin yıllık süreçten (Milenyumdan) önce felaketlerin olacağı bir dönemin yaşanacağına iman eder.

Darby, tarihi dönemlendirmeyi önbinyılcı öğretiyile birleştirirken Hıristiyanların fiziksel olarak göğeyükseleceğini (Rapture) ve gökyüzünde İsa ile birlikte olacaklarını söylemiştir.⁵⁶ İnanmayanlar geride kalacak ve Deccal yedi yıl yeryüzünde hüküm sürecektir, böylece yeryüzünde bir felaketler dönemi yaşanacaktır. Bundan sonra İsa göğe yükselen inananlarla birlikte yeryüzüne dönecek ve Kudüs yakınındaki Armageddon'da Deccal'i mağlup edecektir. Böylece Mesih, merkezi Kudüs olan 1000 yıl sürecek hükümlerini dünyaya yayacaktır. Bin yılın sonunda Şeytan yeniden harekete geçmeye çalışsa da engellenecektir. Son günlerde ise yargı günü gelecek ve yeni bir cennet ve yeryüzü yaratılacaktır.⁵⁷

Milenyal görüşler Amerika'da ilk olarak 1840'larda William Miller tarafından başlatıldığında İsa'nın 1843'te dönüp bin yıllık krallık kuracağını söylemiştir. Kendisinden sonraki takipçileri Yedinci gün Adventistlerini oluşturmuşlar, ancak bu grubun Yahudilerle ilgili herhangi bir öngörüsü olmamıştır. Darby'nin milenyal yoruma dahil ettiği yeni unsurlar, göğe yükselişin yedi yıllık kargaşa öncesinde vuku buluşu ve daha önemlisi de Yahudilerin son günler yaklaştığında üstlenecekleri önemli rollere dair anlatılarda görülebilir. Darby bu öğretilerini Amerika'ya 1862-1878 arasında yaptığı yedi ayrı seyahatle taşımıştır. Liberal teolojiye ve İncil eleştirilerine tepki duyan Hıristiyanlar Darby'nin literal İncil öğretisini ve kehanet teolojisini kendilerine yakın bulmuştur. Darby'nin görüşlerinin yayılmasında yukarıda belirtildiği üzere Scofield'ın yazdığı İncil tefsiri etkili olurken I. Dünya savaşına gelindiğinde dispensasyonalizm, fundamentalizm ve pentekostalizmle eş anlamlı hale gelmiştir.⁵⁸

56 Premilenyalistler göğe yükselişi literal olarak anlamış, inananların vakit geldiğinde işlerini bırakıp göğe yükseleceğini düşünmüşlerdir. Karen Armstrong, *The Battle for God* (New York: Ballantine Books, 2001), 139.

57 Spector, *Evangelicals and Israel*, 14.

58 Spector, *Evangelicals and Israel*, 15.

Yukarıda belirtilen teolojik anlatıların yanı sıra Hıristiyan Siyonizmini oluşturan diğer inanç esasları da literatürde ele alınmıştır. İsrail'e olan desteği Amerikan Hıristiyan kimliğinin bir parçası olarak analiz eden S. Sizer'a göre Hıristiyan siyonizmi 7 temel teolojik doktrine dayanır. Bunlar kısaca, ultra literalist hermenötik, Yahudilerin Tanrı tarafından seçilmiş millet olduğuna duyulan inanç, Yahudilerin İsrail toprağı olarak nitelenen bölgeye hakimiyeti, Kudüs'ün Yahudilerin başkenti oluşu, Tapınağın yeniden inşa edilmesi, Araplar ve Filistinlilerin İsrail'in düşmanı olduğu inancı ve Armageddon savaşına duyulan inanç olarak sıralanabilir. Her ne kadar bir Hıristiyan Siyonistin 7 dogmanın tümüne aynı ölçüde iman etmesi zorunlu değilse de buradaki ilkeler Hıristiyan Siyonizmini diğer hareketlerden ayıran özelliklerdir.⁵⁹ Bu ilkeleri şu şekilde ele alabiliriz:

Literalizm

Hıristiyan Siyonistleri, Kutsal kitaba yaklaşımda ultra literalist hermenötik kullanır. C. I. Scofield, yazdığı referans İncil'le Kutsal Kitabı ultra literal şekilde okumayı popüler hale getirmiştir. Amerikan evanjelikleri arasında yaygın olarak okunan (neredeyse okunan tek İncil) Kutsal Kitap metni Kansalı teolog Cyrus E. Scofield tarafından yazılmış, 1909 yılında Oxford Üniversitesi yayınlarının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilk yayın faaliyeti olarak basılmıştır. Basımı takip eden yıllarda Scofield referans Bible milyonlarca nüsha satarken Scofield, İncil hermönetiğinde otorite haline gelmiştir. Öyle ki günümüz Hıristiyan Siyonistlerinin önemli kısmı Scofield İncil'ini yorum olmaktan çok Hıristiyan ahkâmının kendisi olarak görür.⁶⁰

Literalizm, yani metnin yoruma tabi tutulmadan lafzi anlamının esas alınması, Kutsal metindeki kehanetlerin hiçbir manevi ya da sembolik kavrayışa fırsat vermeden anlaşılması gerektiği kabulünü beraberinde getirmiştir. Oysa her ne kadar metnin basit literal yorumunu esas aldıklarını söylese de metne dair kendi aralarında bile oldukça farklı ve çelişkili sonuçlara ulaşmaktadırlar.

Yahudilerin Seçilmiş Millet Olduğu İnanıcı

Temel olan, Hıristiyanlığın kutsal metinlerinin Hıristiyan gözüyle okunmasıdır. Oysa Hıristiyan Siyonistler merkeze Yahudileri yerleştirir. İşte Hıristiyan Siyonistlerinin temel aldıkları ikinci doktrin Yahudilerin Tanrı tarafından

59 Stephen Sizer, "The Bible and Christian Zionism: Roadmap to Armageddon?," *Transformation* 27, no. 2 (2010): 122.

60 Carlo Aldrovandi, "Theo-politics in the Holy Land: Christian Zionism and Jewish Religious Zionism," *Religion Compass* 5, no. 4 (2011): 116.

seçilmiş bir millet olduğu inancıdır.⁶¹ Ultra-literal bir hermenötikten yola çıkarak Hıristiyan Siyonizminin teolojik anlamda kurucu babası olan John Nelson Darby ve takipçisi C. I. Scofield, Tanrı'nın iki ayrı milleti –kilise ve Yahudiler- olduğunu söyler ve bunlara ait iki ayrı amaçtan söz ederler. Evanjelik teolojinin yapıldığı en önemli Amerikan kuruluşlarından Dallas teoloji Semineri'nin (*Dallas Theological Seminary*) kurucusu Lewis Sperry Chafer, Kutsal kitaptaki tarih akışını bölümlere ayırıp yorumlayan fundamentalist teolojinin temel öğretilerinden olan dispensasyonalizmi esas alarak Tanrı'nın kilise ve Yahudilerle ilgili ikili amaca sahip olduğu kanaatini desteklemiştir. Buna göre Yahudiler, Tanrı'nın yeryüzüyle bağlantılı olarak yeryüzü amaçlarıyla ilintilidir. Diğeri ise cennetle ilgili hedefleri içerir ve Hıristiyanlıkla ilgilidir.⁶²

Yahudilerin İsrail Toprağı Olarak Tanımlanan Alana Hakimiyeti

Kudüs'ün Yahudilerin başkenti olduğu inancı ve Yahudilerin yıkılan tapınağının yeniden Kudüs'te inşa edileceğine dair inanç da Hıristiyan Siyonistlerin temel inanç esaslarındandır. Hıristiyan Siyonistler Yahudi tapınağının yeniden inşa edileceğine derin bir inanç beslerler ve bunun müjdesini verdiğini söyledikleri Kutsal Kitabın Daniel 9:26-27'e referans verirler. Oysa bu görüşü benimsemeyen Hıristiyanlar, kutsal kitabın tapınağın yeniden inşa edileceğini müjdelediği görüşünü reddederek; mabedin yeniden inşa edileceğini söyleminin İsa geldiğinde geçerliliği kalkan bir hükmün yeniden tesisi anlamına geleceğini savunurlar.⁶³

Hıristiyan Siyonistler modern İsrail'in ulusal sınırlarını Eretz Ysrael olarak tanımlanan bölgelerde genişletmesini Kutsal Kitapta Genesis 15:18'e dayandırarak meşru hakkı olarak değerlendirirler. Bu yaklaşıma göre vaad edilmiş yerlerde –ki Gazze, Batı Şeria, Golan tepeleri, Lübnan, Ürdün ve bugünkü

61 Aldrovandi, “*Theo-politics in the Holy Land*,” 124.

62 Sizer, “The Bible and Christian Zionism,” 125. Dispensasyonalizmin bu öğretisi Hıristiyanlarca İsa'nın öğretileriyle çeliştiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Sizer, Hıristiyan Siyonistlerinin İncil'de Tanrı tarafından seçilmiş olma durumunun evrenselleştirildiğini görmezden geldiklerini ve ırkın dikkate alınmaksızın herkesin Tanrı hoşnutluğunu kazanmasının mümkün hale getirildiğini dikkate almadıklarını savunur. Yeni Ahit'te seçilmişlik, İsa Mesih'e inananlar için söz konusu edilmiştir ve kiliseden ayrı bir Yahudi milletinden söz edilmez. Dolayısıyla Tanrı'nın kilise ve Yahudileri kapsayan ikili amacı arasında ayırım gözeten Hıristiyan Siyonistler, Yeni Ahit üzerine Eski Ahit'in gölgesini koymaktadır. Buna dikkat çeken Sizer, böylece Hıristiyan inancının Yahudileştirildiğini savunur. Bkz. Sizer, “The Bible and Christian Zionism,” 129.

63 Sizer, “The Bible and Christian Zionism,” 129.

Mısır'ın bir kısmı bunun içindedir- İsrail'in hakimiyetini isteyen Tanrı'dır.⁶⁴ İsa'nın gelişi ve milenyum krallığının kuruluşu için Yahudi devletinin bu bölgeye hakimiyeti kaçınılmazdır. Bu inancın bir sonucu olarak Hıristiyan Siyonistler iki devletli çözüme karşı çıkarlar ve Filistinlilerin toprak hakkını ve devlet talebini görmezden gelirler.

Doktriner farklarına rağmen Hıristiyan Siyonistler ile Yahudi Siyonistler bir noktada birleşirler. Her iki grup inanan da İsrail'in 1948'de kuruluşunu ve ardından 6 gün savaşlarındaki başarısını Tanrı'nın insanlık tarihine müdahalesinin bir işareti olarak değerlendirir.⁶⁵ Böylece Filistin coğrafyasındaki mücadele sadece bir toprak parçası üzerindeki hak iddiası değil bundan daha ötede Tanrısal buyruğa boyun eğiş olarak değerlendirilir. Dolayısıyla hem evanjelik Siyonistler için hem de Yahudi Siyonistler için Batı Şeria'dan (Judea ve Samaria) çekilme, kutsal davaya karşı günahkar bir davranış olarak kabul edilir. Ayrıca, Kudüs Hıristiyan Siyonistler için çok önemlidir. Kudüs'ün ve Batı Şeria'nın İsrail tarafından ele geçirilmesi Eski ve Yeni Ahit'in ahir zamanla ilgili vaatlerinin gerçekleşmesi olarak görülmüştür ve bu işaretler Amerika'nın doğru tarafta olması için Hıristiyan Siyonistlerin ve diğer evanjelikleri çalışmaya sevk etmiştir.⁶⁶

Araplara Karşı Antipati

Hıristiyan Siyonizminin diğer bir inanç özelliği Araplar ve Filistinlilerin İsrail'in düşmanı oldukları fikridir. Birçok Hıristiyan Siyonist yazar, Oryantalist Arap karşıtı yaklaşımı tekrar ederken; Yahudilere karşı yapılan Holokost'un uygulayıcısı Hitler ile Araplar arasında karşılaştırmalarda bulunur. Lindsley, "Uzun zaman önce Zebur, Arap ordularının İsrail ulusunu yok edeceğini öngördü. Filistinliler kendi toprakları olarak gördükleri yerleri yeniden ele geçirincede kadar dünyaya dert olmaya kararlılar. Arap ulusları İsrail devletini yok etmeyi ırksal bir onur meselesi olarak görüyor" diyerek Arap düşmanlığını izhar etmiştir.⁶⁷ Diğer yandan Hıristiyan Siyonist yazar Mike Evans'a göre Amerika Birleşik Devletleri Araplara desteği bırakıp İsrail'i sahiplenmediği ve İsrail'e

64 Aldrovandi, "Theo-politics in the Holy Land," 115. Genesis 15:18: "O gün Rab Avram'la anlaşma yaparak ona şöyle dedi: "Mısır Irmağından büyük Fırat ırmağına kadar uzanan bu toprakları -Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını-senin soyuna vereceğim." Trump'ın Mart 2019'da Suriye'ye ait olan Golan Tepelerini BM ve dünya genelinin muhalefetine rağmen İsrail'e vermesi Amerikan siyasetindeki Yahudi ve Hıristiyan siyonistlerin işbirliği dikkate alınmadan tam olarak anlaşılmalıdır.

65 Aldrovandi, "Theo-politics in the Holy Land," 114.

66 John J. Mearsheimer ve Stephen M. Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2007), 133.

67 Sizer, "The Bible and Christian Zionism," 129.

destek vermediği takdirde Tanrı'nın gazabına uğramaktan kaçamayacaktır. 11 Eylül saldırıları dahil birçok sorunun sebebi Tanrı'nın gazabının sonucudur. Burada sözü edilen Arap düşmanlığını genel bir Müslüman ve İslam düşmanlığı olarak anlamak mümkündür. Son yıllarda Amerikan Hıristiyan Siyonistlerinin Arap olmayan Türkiye'ye karşı tutumlarından bu durumu gözlemek mümkündür. 11 Eylül saldırılarından sonra ivme kazanan bu İslamofobik eğilim, günümüz Amerika'sında Hıristiyan Siyonistler tarafından devlet yönetiminde ve Amerikan dış politikasında görünürlük kazanmıştır.

İdeolojik yaklaşımlarına ve politik söylem ve eğilimlerine dikkat edildiğinde Hıristiyan Siyonistler barışı tesis etmektense savaşmayı tercih eden kimselerden oluşur. Nitekim Orta Doğu ve Filistin konusunda tümüyle İsrail'in güvenliği ve yayılması perspektifinden yaklaşım geliştiren bu ideolojinin sahipleri Filistinlilerin toprak hakları, vatandaşlık hakları, yaşam hakları, mülkiyet hakları gibi temel haklarına karşı İsrail tarafından yapılan saldırıları çoğu kez görmezden gelmekte ve İsrail'in güvenliği söylemini masaya koymak suretiyle müzakereye engel olmaktadır.

Armageddon Savaşı

Hıristiyan Siyonistlerin başka bir özelliği de Armageddon savaşına duyulan inanç ve endişedir. Benimsenen öbinyılcı yaklaşım karamsar bir gelecek senaryosu ortaya koymuştur. Bu çerçevede Hal Lindsley, Tim LaHaye gibi isimlerin yazdıkları eserlerde Orta Doğu'da gerçekleşecek olan soykırım ve nihai savaş olan Armageddon savaşı anlatısı Hıristiyan Siyonizminin önemli bir inanç unsuru haline gelmiştir. Jack Van Impe gibi savaşın geçeceği yerleri tahayyül ederek savaş bölgelerini gösteren haritalar oluşturanlar bile olmuştur.⁶⁸ Hıristiyan Siyonist vaizler de Armageddon anlatısına büyük önem verir. Kitab-ı Mukaddes'te vahiy kitabında (Book of Revelation)'da geçen yer olan Armageddon Hıristiyan Siyonistlerce nihai savaş alanının vuku bulacağı ve Tanrı'nın gazabının somutlaşacağı bölgedir.⁶⁹ Bu savaşa dair çarpıcı sahneleri etkileyici vaazları için kullanan vaizler, inananları dünyanın sonuna hazırlar.

Hıristiyan Siyonizminin Amerikan Siyasetine Etkisi

Hıristiyan Siyonistleri İsrail'i dini bir görev duygusuyla desteklerken; İsrail devleti, ABD'deki partnerinin gücünden büyük oranda fayda sağlamaktadır.

68 Jack V. Impe'nin haritası için bkz. <https://www.jvim.com/illustrations/> (erişim 28 Nisan 2019)

69 Grace Halsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, çev. Mustafa Acar ve Hüsni Özmen (Ankara: Kim Yayınları, 2003), 28.

Mearsheimer ve Walt’un kaleme aldıkları *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası* başlıklı çalışmada, B. Netanyahu’nun eski iletişim direktörü Michael Freund’un 2006 yılında “Hıristiyan Siyonistlere müteşekkirimiz. Hoşlansanız da hoşlanmasanız da İsrail ve ABD arasındaki ilişkilerin geleceği Hıristiyanlardan çok Amerikalı Yahudilere dayanmaktadır.” dediği kaydedilir.⁷⁰ Freund bu tespitinde, Trump Amerikasındaki gelişmeler gözlemlendiğinde, haklı görünmektedir. Nitekim, Orta doğu konusunda Başkan Trump’a danışmanlık yapan damat Jared Kushner, Siyonist bir Amerikalı Yahudidir ve Amerikan dış politikasını İsrail’in talepleri çerçevesinde şekillendirmeye çalışmaktadır.

İsrail’in ABD’deki bu güçlü ortakları siyasi ve ekonomik güçleri, sosyal meselelerdeki duruşları, medya güçleri ve dini alandaki faaliyetleriyle Amerikan kamusal alanında kendilerine önemli ve etkili bir yer edinmişlerdir. Böylece örneğin ünlü Hıristiyan Siyonist figür Michael Evans, kurduğu Kudüs dua timiyle 30 milyon evanjeliği hep birlikte Kudüs’ün İsrail’e verilmesi için dua ettirebilmiştir. İsrail için dua rehberi hazırlayan Evans, Tanrı’nın seçilmiş halkı olan Yahudileri İsrail’de hem siyasi hem de askeri saldırı altında olarak tasvir etmiş ve Kudüs için dua etmenin Tanrı’nın sevgi ve merhametini paylaşmak olduğunu iddia etmiştir. “Size Kudüs ve İsrail milleti için dua etmek üzere her gün bana katılmanızı teklif ediyorum” diyen Evans’ın duaları İsrail siyasetini destekleyen ve Filistin aleyhtarı içeriğe sahiptir.⁷¹ Kudüs’teki Siyon Dostları (*Friends of Zion*) müzesini kuran Evans, İsrail’e verdiği destek nedeniyle 11 Aralık 2017’de Beyaz Saray’da Başkan Trump’a Friends of Zion ödülünü takdim etmiştir. Evans’a göre “Tarihteki hiçbir başkan İsrail devletiyle ve Yahudi halkıyla bu derece güçlü bir

70 Mearsheimer ve Walt, *The Israel Lobby*, 133.

71 Mike Evans, *How to Pray for the Peace of Jerusalem: A Guide to Praying for Israel, Jerusalem and God’s Chosen People* (Illinois: Timothy Books, 2013). Evans’ın dualarına örnek olarak: “Tanrıya İsrail karşıtı yalanlar söyleyen ve propaganda yapanların seslerini kısması için dua ediyorum. Tanrı’nın seçilmiş halkına ve İsrail devletine karşı olan her yalan dini ve yanlış doktrini İsa adına lanetliyorum.” Evans, *How to Pray*, 2. Başka bir duada şöyle yakarıyor: “İsrail’in Tanrısı, kutsal Kudüs şehrini kurmak için söz verdin. Bugün sana Kudüs’ü savunanların elini güçlendirmen ve onlara yollarında rehberlik etmen için dua ediyoruz.”; “Tanrım, sen barış Tanrısısın ve sana bugün Kudüs’ün huzura ermesini için dua ediyorum. Düşmanlar kutsal şehrin etrafını akbalar gibi yemlenmek için sarmışsa da senden Davud’un şehrini ellerinden almanı diliyorum.”; “İsrail’i saldırgan gösteren ve Filistinlileri mazlum gösteren yalan ve propagandalara karşı çıkıyorum. Tanrım medyanın desteklediği yalanlar karşısında .... İsrail’e vereceğin hakikati açıkla.” Evans, *How to Pray*, 16-17. Evans’ın dua kitapçığının sonunda şu ifadeler yer alır: “Değerli Kudüs duacı partneri, emin ol ki Tanrı seni onun sözüne olan itaatinden ve Kudüs’e ettiğin dualardan dolayı onurlandıracak. Kendini Tanrının amacı, İsrail, Kudüs ve kutsal topraklar için seçilmişlerden hisset... Tanrı dualarımızın dünyayı değiştiren gücünü ortaya çıkardığında, sonsuzlukta bir arada mutlu olacağız... Kudüs elçin, Dr. Michael Evans.”

bağ kurmamış; hiçbir başkan küresel düzeyde İsrail devleti için (Trump kadar) cesaretle ayağa kalkmamıştır.”⁷²

Hıristiyan Siyonistlerinin günümüzde en önemli figürlerinden biri de John Hagee'dir. Hagee'nin 2006'da kurduğu İsrail için Birleşen Hıristiyanlar, CUFI (*Christians United for Israel*) Amerikan Hıristiyan Siyonistlerini temsil eden önemli bir organizasyondur ve 1 milyondan fazla üyesi olduğunu iddia etmektedir.⁷³ Temmuz 2010 toplantısında Hagee, 4000 CUFI üyesi karşısında “Bugün özgür dünyada en onurlu övünç: Ani Yisraeli- Ben bir İsrailiyim demektir. Nerede yaşarsa yaşasın tüm özgür adamlar İsrail vatandaşıdır. Bu yüzden özgür biri olarak ben de bu onurlu kelimeleri benimsiyorum; Ani Yisraeli, I am an Israeli” (Ben bir İsrailiyim) diyerek İsrail'e olan desteğini bir kez daha göstermiştir.⁷⁴ Hagee'ye göre İsrail tiranlık denizinde nükleer savaşın tehdidi altında özgürlük ve demokrasi için küçük bir karakoldur. Hagee'nin Yahudi kardeşliğine ve İslam karşıtlığına yönelik vurgusu 11 Eylül sonrası süreçte Müslümanlara karşı İslamofobinin canlanmasında etkili olmuştur. Hagee, İsrail ve on emri Amerika'nın kuruluşuna yerleştirir: “Hıristiyan Yahudi değerleri 230 senedir liberal demokrasinin temellerini oluşturuyor. Amerika'nın kurucu babaları incili ilham kaynağı ve değerlerinin temeli olarak gördü. Amerikan hayat tarzını ve batı düşüncesini şekillendiren insan hakları ve demokratik hükümet Bir tanrı anlayışı üzerine temellendir. Dünyaya ne büyük bir katkı...”⁷⁵ Hagee'nin örnek verdiğimiz fikirleri Amerikan Hıristiyan Siyonizminin tipik görüşleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu söylemler İsrail'le ilgili farklı görüşlere kapıyı kapalı tutar ve Amerika'nın kaderiyle İsrail'in ve Yahudilerin kaderini birleştirerek değerlendirir.

Amerikan köktenci evanjeliklerinin politik alana etkisi Başkan Reagan ve kendisi de yeniden doğmuş bir evanjelik olan George W. Bush dönemlerinde gözle görülür hal olsa da Obama döneminde nispeten sessiz kalan bu grup, Trump'ın başkan seçilmesiyle etkili şekilde politik sahayı ve özellikle dış politikayı belirleyici mekanizmalarda var olmayı başarmıştır. Trump seçim kampanyası döneminde evanjelik Protestanlara verdiği vaatlere karşılık bu gruptan oldukça yüksek bir destek görmüştür. Seçim sonrası uyguladığı politikalarla Trump,

72 “President Donald Trump, Received The Friends Of Zion Award From Dr. Mike Evans,” Friends of Zion Museum, erişim 23 Mayıs 2019, <https://www.fozmuseum.com/news-events/washington-dc-president-donald-trump-received-friends-zion-award-dr-mike-evans/>.

73 Sean Durbin, “I am an Israeli: Christian Zionism as American Redemption,” *Culture and Religion: An Interdisciplinary Journal* 14, no. 3 (2013): 326.

74 Durbin, “I am an Israeli,” 325.

75 Durbin, “I am an Israeli,” 330.

çoğu evanjelik Protestan olan Hıristiyan Siyonistlerin ahir zaman öğretilerinin gerçekleşmesi için gereken adımları atmaya başlamıştır. Ayrıca Başkan'ın çalışma arkadaşları içinde çok sayıda Hıristiyan Siyonist yer alır. Başkan yardımcısı Mike Pence, Haziran 2019'a kadar Beyazsaray sözcülüğü yapan Sarah Huckabee Sanders, danışmanlar Paula White ve Johnie Moore, Eğitim bakanı Betsy DeVos bu isimler arasındadır.

Sonuç

Son dönem Amerikan siyasetinde geçmiş dönemlere göre ağırlığı artan Hıristiyan Siyonistlerinin ahir zaman öğretileri, ABD'nin dış politikasını etkileyecek güce ulaşmıştır. Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak benimseyen kararı ve Golan Tepelerinin İsrail'e ait olduğuna dair açıklamaları Hıristiyan Siyonizminin teolojik öğretileriyle yakından ilgilidir. ABD'de radikal bir teopolitik ideolojiye sahip olan bir grubun siyasette ve devlet yönetiminde bu derece etkin olması Amerikan sekülerizmiyle ilgili soru işaretlerini akla getirmektedir. Bu soru ABD özelinde sorgulanmaya değer bir öneme sahiptir. Zira Hıristiyan Siyonistlerinin iddialarına ve belli başlı Hıristiyan Siyonistlerinin söylemlerine bakıldığında gündemlerinde yalnız dış politikaya dair başlıkların yer almadığını aynı zamanda iç politik alanda Amerikan devletinin dinle kurduğu ilişkide revizyona gidilmesi gerektiğine dair fikirlerin sıkça dillendirildiğini görmek mümkündür. Jerry Falwell, Pat Robertson başta olmak üzere Robert Jeffress, Jerry Falwell Jr., Franklin Graham ve diğer günümüzün medyatik vaizleri de Amerikan politikalarının dinin rehberliğinde belirlenmesi gerektiğini dile getirirler. Din devlet işlerinin net biçimde ayrıştırıldığı Amerikan anayasasına rağmen günümüzdeki tüm bu gelişmeler "Amerikan sekülerizminden bir geriye dönüş mü var?" sorusunu meşru kılmaktadır. Önümüzdeki yıllar bu sorunun cevabını vermeye yardımcı olacak verileri sunacaktır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynakça/References

- Albayrak, H. Şule. *ABD'de Din Devlet İlişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Albayrak, Şule A. *Hıristiyan Fundamentalizmi*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007.
- Aldrovandi, Carlo. "Theo-politics in the Holy Land: Christian Zionism and Jewish Religious Zionism." *Religion Compass* 5, no. 4 (2011): 114–128.
- Ariel, Yaakov. "An Unexpected Alliance: Christian Zionism and Its Historical Significance." *Modern Judaism* 26, no. 1 (Feb 2006): 74–100.
- Armstrong, Karen. *The Battle for God*. New York: Ballantine Books, 2001.
- Berger, Peter. "Secularism in Retreat." *The National Interest*, no. 46 (Winter 1996): 3–12.

- Casanova, Jose. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994.
- Curtis, Rodney. "Evangelical Anglican Missionaries and the London Jews Society: Palestine Place at Bthnal Green and Related Developments, 1813–1895." *Jewish Historical Studies* 50 (1), no. 5 (2018): 69–100.
- Davidson, Lawrence. "Christian Zionism as a Representation of American Manifest Destiny." *Critique: Critical Middle Eastern Studies* 14, no 2 (Summer, 2005): 157–169.
- Durbin, Sean. "I am an Israeli: Christian Zionism as American Redemption." *Culture and Religion: An Interdisciplinary Journal* 14, no. 3 (2013): 324–347.
- Evans, Mike. *How to Pray for the Peace of Jerusalem: A Guide to Praying for Israel, Jerusalem and God's Chosen People*. Illinois: Timothy Books, 2013.
- Fahmy, Dalia. "Key Findings about Americans' Belief in God." Pew Research Center, April 25, 2018. Erişim: 6 Ekim 2018. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/04/25/key-findings-about-americans-belief-in-god>.
- Feldman, David. "Evangelicals, Jews, and anti-Catholicism in Britain, c. 1840-1900." *Jewish Historical Studies* 47, (2015): 91–104.
- Finney, Mark. "Christian Zionism, the US, and the Middle East: a Sketch and Brief Analysis." In *The Bible, Zionism and Palestine: The Bible's Role in Conflict and Liberation in Israel-Palestine. Bible in Effect*, editör Michael J. Sandford, 20–31. New Zealand: Relegere Academic Press, 2016.
- Habermas, Jürgen. "The Political: The Rational Meaning of a Questionable Inheritance of Political Theology." In *The Power of Religion in the Public Sphere*, editör Eduardo Mendieta ve Jonathan Vanantwerpen, 15–33. New York: Columbia University Press, 2011.
- Hadden, Jeffrey K. "The Rise and Fall of American Televangelism." *Annals*, no. 527 (May 1993): 113–130.
- Halsell, Grace. *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*. Çeviren Mustafa Acar ve Hüsni Özmen. Ankara: Kim Yayınları, 2003.
- Hunter, James Davison. *American Evangelicalism*. New Jersey: Rutgers University Press, 1984.
- Kayyali, Abdul-wahab. "Zionism and Imperialism: The Historcial Origins." *Journal of Palestine Studies*, 6, no. 3 (Spring 1977): 99–112.
- Kieval, Hillel J. "Review of 'The Damascus Affair: Ritual Murder, Politics and the Jews in 1840', by Jonathan Frankel." *AJS Review* 25, no. 1 (April 2001): 137–142.
- Kiracofe, Jr. Clifford A. *Dark Crusade: Christian Zionism and US Foreign Policy*. New York: I.B. Tauris, 2009.
- Lewis, Donald M. *The Origins of Christian Zionism, Lord Shaftesbury and Evangelical Support for a Jewish Homeland*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Lipka, Michael. "More White Evangelicals than American Jews say God Gave Israel the Jewish People." *Pew Research Center*, 3 October 2013. Erişim: 30 Nisan 2019. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2013/10/03/more-white-evangelicals-than-american-jews-say-god-gave-israel-to-the-jewish-people/>.
- Marsden, George M. *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991.

- Marsden, George M. *Fundamentalism and American Culture*. Oxford: Oxford University Press, 1980.
- Mead, Frank S., ve Samuel S. Hill. *Handbook of Denominations in the United States*. Nashville: Abingdon Press, 1985.
- Mearsheimer, John J., ve Stephen M. Walt. *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. New York: Farra Straus and Giroux, 2007.
- Öke, Mim Kemal. *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Philips, Kevin. *American Theocracy*, New York: Viking, 2006.
- Philips, Elizabeth. "We've Read The End of The Book: an Engagement with Contemporary Christian Zionism Through The Eschatology of John Howard Yoder." *Studies in Christian Ethics* 21, no. 3 (2008): 342–361.
- Rodkey, Frederick Stanley. "Lord Palmerston and Turkey: 1830-1841." *The Journal of Modern History* 2, no. 2 (June 1930): 193–225.
- Sandal, Nukhet A., ve Patrick James. "Religion and International Relations Theory: Towards a Mutual Understanding." *European Journal of International Relations* 17, no. 1 (2010): 3–25.
- Sizer, Stephen. "The Bible and Christian Zionism: Roadmap to Armageddon?" *Transformation* 27, no. 2 (2010): 122–132.
- Soy, Bayram. "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti." *Türkiyat Araştırmaları* 7, (2007): 141–167.
- Spector, Stephen. *Evangelicals and Israel*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Tejirian, Eleanor H., ve Reeva Spetor Simon. *Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East*. New York: Columbia University Press, 2012.
- The Constitution of the United States of America*. New York: Fall River Press, 2002.

